

S.HÜSEYNOV, V.ƏHMƏDOV

*NEFT İXRAC EDƏN ÖLKƏLƏRDƏ İQTISADI FLUKTUASİYALAR: MÜŞTƏRƏK
NEFT BİZNES TSİKLI MÖVCUDDURMU?*

Xülasə

Bu məqalədə neft ixrac edən ölkələrdə baş verən biznes tsiklləri və iqtisadi fluktuasiyaların səbəbləri tədqiq olunur. Məqalədə təhlil olunan ölkələr üzrə müştərək fluktuasiyaların və neftlə əlaqədar biznes tsiklinin mövcudluğunu müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif empirik qiymətləndirmələr aparılır. Qiymətləndirmələrə görə, neftlə zəngin ölkələrdə baş verən iqtisadi fluktuasiyalar inkişaf etmiş ölkələrin biznes tsikllərindən təbiətə fərqlənir. Belə ki, neftin qiyməti həmin ölkələrdə baş verən fluktuasiyaların əsas mənbəyi olsa da, empirik qiymətləndirmələr real dünya ÜDM-nin iqtisadi dalğalanmaların izah olunmasında daha yüksək izahedici qüvvəyə malik olduğunu göstərir. Nəticə olaraq qeyd olunur ki, neftlə zəngin ölkələrdə müşahidə olunan iqtisadi fluktuasiyalar heterogen xarakter daşıyır və əhəmiyyətli müxtəlifliklər nümayiş etdirir.

Açar sözlər: biznes tsikl, neft ixrac edən ölkə, makroiqtisadi fluktuasiya

JEL təsnifat: E32, Q32

Abstract

This paper studies the business cycles and economic fluctuations observed in oil exporting countries. It carries out different empirical estimations to determine the existence of common economic fluctuations and oil business cycles in the economies under the investigation. The estimation results show that the nature of business cycles observed in oil rich countries differs from business cycles of advanced economies. This study also reveals that though these economies are considered to be similar, they exhibit significant diversity. In addition, it also point out to the fact that though in the literature, oil prices are considered the main source of the business cycle fluctuations in these economies, the empirical estimations draw attention to the high explanatory power of the world GDP. As a conclusion, it once more underlines the fact that economic fluctuations observed in oil rich countries have heterogeneous character and demonstrate significant differences.

Key words: business cycle, oil-exporting country, macroeconomic fluctuation

JEL təsnifat: E32, Q32

I. Giriş

İqtisadi fikir tarixində yeni məktəbin əsasını qoyan Kidland və Preskotun (1982) məqaləsi qlobal müstəvidə biznes tsiklləri üzrə tədqiqat aparan mütəxəssislər üçün faydalı analitik çərçivə təqdim etdi. O vaxtdan müxtəlif ölkələr üzrə biznes tsikllərinin müntəzəmliyini və oxşarlığını ölçmək üçün kifayət qədər akademik səy göstərilmiş və bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır.

Tədqiqat obyektini olan ölkələrdə ümumi iqtisadi meyillərin "faktlar" şəklində toplanması və həmin faktlar əsasında istifadə olunan analitik və nəzəri modellərin yaxşılaşdırılması ötən əsrin 60-cı illərində Nikolas Kaldor tərəfindən təklif olunmuşdur. Dövrünün neoklassik artım modellərini tənqid edən Kaldor iqtisadi nəzəriyyələrin formalaşdırılması üçün ilk öncə müvafiq və əlaqəli faktların - geniş və əhatəli, lakin fərdi təfərrüatları nəzərə almayan ümumi iqtisadi təmayüllərin icmallaşdırılmasını təklif edirdi.

İnqilabi mahiyyət daşıyan Real Biznes Tsikllər (RBT) nəzəriyyəsi də məhz bu ümumi faktların toplanmasını təşviq etmişdir. Nəticədə ümumi iqtisadi meyilləri özündə əks etdirən faktlar istifadə etdiyimiz iqtisadi modellərin yaxşılaşdırılmasına, ölkələrin iqtisadiyyatının əsas inkişaf dinamikalarını təsvir edən nəzəri spesifikasiyaların yenilənməsinə şərait yaratmışdır.

Heç də təəccüblü deyil ki, aparılan nəzəri və empirik tədqiqatların əksəriyyəti inkişaf etmiş ölkələrdə makroiqtisadi fluktuasiyaların öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Akademik və tədqiqat qurumlarında müşahidə olunan bu meylin əsas səbəbi inkişaf etmiş ölkələrdə statistik məlumatların əldə edilməsi və keyfiyyəti ilə bağlı olmuşdur. Zaman keçdikcə, statistik məlumatların əlçatanlığının yaxşılaşması tədqiqatçılara öz modellərini inkişaf etməkdə olan ölkələr və yeni formalaşan bazar iqtisadiyyatları üçün də test etmək imkanı verdi. "Bütün biznes tsiklləri oxşardır mı?" və ya "Müştərək dünya biznes tsikli mövcuddur mu?" kimi suallar tədqiqatçılar arasında bu gün də aktual hesab olunur. Aparılan bir çox tədqiqatlar sənayeləşmiş ölkələrdə biznes tsikllərinin oxşarlığı ilə bağlı əsaslı faktlar təqdim etmişdir (misal üçün, Backus, et al (1995), Baxter (1995), Lumsdaine və Prasad (2003), və s.).

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə makroiqtisadi fluktuasiyalar ilə bağlı kifayət qədər geniş ədəbiyyat mövcuddur. Məsələn, Agenor, et al (1999) öz tədqiqatlarında inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və sənayeləşmiş iqtisadiyyatlarda makroiqtisadi fluktuasiyaların əhəmiyyətli oxşarlığını qeyd edir. Kose, et al (2003)

apardıqları tədqiqatda göstərilər ki, dünya biznes tsikli mövcuddur və təhlil aparılan ölkə iqtisadiyyatlarında müşahidə olunan fluktuasiyaların izah olunmasında "qlobal komponent" əhəmiyyətli rola malikdir. Lakin, bir sıra tədqiqatlar ölkələr arasında əhəmiyyətli fərqlərin də mövcudluğunu qeyd edir. Məsələn, yaxın dövrlərdə apardıqları tədqiqatlarda Benczur və Ratfai (2009) inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin biznes tsiklləri arasında böyük heterogenliyin olması faktını qeyd edirlər. Altug və Bildirici (2010) həmçinin yeni formalaşan bazarların və inkişaf etmiş ölkələrin biznes tsikllərində əhəmiyyətli fərqlərin mövcud olmasını aşkar etmişlər.

Müxtəlif ölkə qrupları üzrə biznes fluktuasiyalarının tədqiqi də əhəmiyyətli və maraqlı faktlar aşkarlayır. Benczur və Ratfai (2005) qeyd edir ki, Mərkəzi və Şərqi Avropada müşahidə olunan iqtisadi fluktuasiyalar sənayeləşmiş ölkələrlə müqayisədə irimiqyaslıdır, lakin buna baxmayaraq biznes tsiklləri homogen və oxşardır. MDB ölkələri ilə bağlı apardıqları tədqiqatda Benczur, Muradov və Ratfai (2006) göstərir ki, həmin ölkələrdə müşahidə olunan iqtisadi fluktuasiyalar daha volatil (dəyişkən) olsa da, daha az ətalətlidir. MDB və inkişaf etmiş ölkələri müqayisə edən Mammadov (2007) standart biznes tsikl modellərinin hər iki qrup iqtisadiyyatların fluktuasiyalarını öyrənmək üçün istifadə oluna biləcəyini qeyd edir.

Körfəz ölkələrini tədqiq edən Rafiq (2011) göstərir ki, ticarət şəraiti şokları məcmu buraxılış üzrə müşahidə olunan fluktuasiyaları əhəmiyyətli izah etsə də, onların miqyası gözlənilməli qədər böyük deyil. Müəllif, həm də belə bir nəticəyə gəlir ki, neft ixrac edən həmin ölkələrin biznes tsiklləri sənayeləşmiş ölkələrin məcmu buraxılış şokları tərəfindən izah olunmur və oxşar meyillər nümayiş etdirmir. Struktur VAR yanaşmasından istifadə edən Mehrara və Oskoui (2007) neft ixrac edən ölkələrdə makroiqtisadi fluktuasiyaların mənbəyini tədqiq edirlər. Onlar neft qiyməti şoklarının İran və Səudiyyə Ərəbistanında məcmu buraxılışda müşahidə olunan fluktuasiyaların əsas mənbəyi kimi çıxış etməsini qeyd etsələr də, bunun Küveyt və İndoneziyada belə olmadığını göstərilər.

Mehrara və Mohaghegh (2011) əksər neft istehsalçılarının öz iqtisadiyyatlarını neft qiymətlərinin təsirindən təcrid etməyə müvəffəq olduğunu aşkar edirlər. Korhonen və Mehrotra (2009) öz tədqiqat işlərində neft qiyməti şokunun Rusiya və Venesuelada məcmu buraxılış şoklarının əsas mənbəyi olduğunu, lakin Qazaxıstan və İranda neft qiyməti şoklarının aparıcı rola malik olmadığını göstərilər. Resursla zəngin ölkələrlə bağlı geniş məlumat bazasından

istifadə edən Arezki, et al (2011) göstərir ki, institutların yüksək keyfiyyəti makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi artıma təsir edən resurs şoklarının mənfi nəticələrini azaltmağa kömək edir.

Beləliklə, neft ixrac edən ölkələrin timsalında biznes tsikllərin təhlili birmənalı faktlar təqdim etmir, əksinə, daha çox heterogen nəticələr çıxır. Bir sıra neft ixrac edən ölkələrdə iqtisadi fluktuasiyaların izah olunmasında neft şoklarının rolu o qədər də əhəmiyyətli görünmür. Digər neft ixrac edən ölkələrdə isə əksinə, neft şokları iqtisadi fluktuasiyaların və real məzənnə tərəddüdlərinin mənbəyi rolunda çıxış edir.

Aparılan bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, institutların keyfiyyəti neftə bağlı iqtisadiyyatı neft qiymətlərinin volatilliyindən izolyasiya edə bilir. Başqa sözlə, resursla zəngin ölkələrdə iqtisadiyyatın mövcud strukturu və iqtisadi fəaliyyətin təşkil olunması forması həmin ölkələrdə makroiqtisadi fluktuasiyaların təbiətini müəyyən edir. Daha intizamlı fiskal qurum, şəffaf xərcləmə mexanizmi və resurs gəlirlərinin ciddi riayət olunan xərclənməsi qaydaları neft şokları nəticəsində ortaya çıxan fluktuasiyaların hamarlaşdırılması üçün vacibdir. Nəzəri model çərçivəsində Huseynov və Ahmadov (2013) göstərir ki, neft ixrac edən ölkələrdə makro-fiskal siyasətin vacib bir elementi olan fiskal intizam iqtisadi fluktuasiyaların hamarlaşdırılmasında ən önəmli amillərdən biridir.

Neft ixrac edən ölkələrdə müşahidə olunan biznes tsikllərinin sənayeləşmiş ölkələrdən əhəmiyyətli fərqlənməsini göstərən müxtəlif empirik tədqiqatlar mövcuddur. Bir çox hallarda, neft ixrac edən ölkələrin biznes tsiklləri inkişaf etmiş iqtisadiyyatların biznes tsikllərindən ayrılmışdır. Əgər biz neft qiymətlərinin müxtəlif ölkə qrupları üzrə assimetrik təsirlərə malik olduğunu nəzərə alsaq, bu heç də təəccüb doğurmaz. Tez-tez neft şokları ilə üzləşən resursla zəngin ölkələrdə bu şoklar iqtisadi aktivliyi artıran pozitiv xarakterə malik olsa da, neft idxal edən ölkələrdə gəlirləri azaltdığı üçün, neqativ şok kimi qəbul olunur.

Bununla yanaşı, biz fiskal qurumun həmin ölkələrdə şoku gücləndirən və ya boğan imkanlarını da əlavə edə bilərik. Həmçinin, əksər neft ixrac edən ölkələr təsbit məzənnə siyasəti həyata keçirdiklərinə görə, neft şoku baş verdiyi zaman iqtisadiyyatın özünü tənzimləməsi qiymətlərdəki korreksiyalar hesabına reallaşır ki, bu da məcmu buraxılışda və iqtisadiyyatda izafi volatillik yaradır.

Neft ixrac edən ölkələrdə biznes tsiklləri və iqtisadi fluktuasiyaların mənbəyi haqqında yetərli sayda tədqiqat işləri mövcud olsa da, onlar daha çox

pərakəndə formada aparılmış və sistemli xarakter daşımır. Bu tədqiqat işinin əsas məqsədi neft ixrac edən ölkələrdə müşahidə olunan biznes tsiklləri ilə bağlı ümumi iqtisadi meyillərin və faktların ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə aşkarlanmasıdır. İkinci məqsəd isə həmin ölkələrdə baş verən iqtisadi fluktuasiyaların mənbəyini tədqiq etməkdir.

Beləliklə, tədqiqat işinin strukturu aşağıdakı kimidir: II bölmədə statistik məlumatlar əks olunur, III bölmədə istifadə olunan metodologiya haqqında məlumat verilir, IV bölmədə empirik qiymətləndirmələrin və hesablamaların nəticələri müzakirə olunur, V bölmə isə tədqiqat işinin yekunlarına həsr olunur.

II. Statistik məlumatlar

Tədqiqat işində hər hansı bir ölkənin "neft ixrac edən ölkə" kateqoriyasına daxil edilməsi üçün onun tədqiq edilən dövr ərzində iki iqtisadi meyarı ödəməsi şərti təmin olunmalıdır: (i) neft sektorundan əldə edilən renta ÜDM-in 10%-dən yuxarı olmalı; (ii) ölkənin günlük neft ixracı 500 mln. barreldən yüksək olmalıdır. Həmin dövr ərzində bu iki meyarı ödəyən 16 ölkə göstərmək olar. Bunlar arasında üç ölkə (İraq, Liviya və Qatar) statistik məlumat bazasının mövcud və ya yetərli olmaması səbəbindən tədqiqat işinə daxil edilməmişdir.

Tədqiqat işində 1995-2012-ci dövrü əhatə edən illik əsasda statistik məlumatlardan istifadə edilmişdir. Xüsusilə, Ərəb ölkələri ilə bağlı məlumatlar ya mövcud deyil, ya da zaman sıralarında müşahidələr çatışmır. Beləliklə, biz hər bir ölkə üzrə 20 real və nominal göstəricidən istifadə etməklə tarazlaşdırılmış panel qururuq. Bundan başqa, empirik qiymətləndirmələrdə dünya real ÜDM-i, brent markalı neftin qiyməti, ABS-da inflyasiya və federal fond bazarının orta illik faiz dərəcəsi də istifadə olunur.

Məlumatlar əsasən Dünya Bankının Dünya İnkişaf İndikatorları məlumat bazasından əldə olunmuş, lakin zaman sıralarında bəzi çatışmayan müşahidələrin əvəz olunması üçün BVF-nin, Afrika İnkişaf Bankının, St. Luiz Federal Ehtiyatın, ölkə statistika ofislərinin və mərkəzi bankların məlumat bazalarından da istifadə edilmişdir.

III. Metodologiya

Tədqiqat işində neft ixrac edən ölkələrdə biznes tsikllərinin təbiətinin öyrənilməsi ilə bağlı müxtəlif empirik metodologiyalara müraciət olunmuşdur. Birinci mərhələ olaraq illik məlumatlardan istifadə edilməklə bu ölkələrdə müşahidə olunan iqtisadi fluktuasiyalarla bağlı ümumi meyillər öyrənilir və əsas

faktlar şəklində icmallaşdırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məqsədlə əksər tədqiqat işlərində rüblük məlumatlardan istifadə edilir, lakin əvvəlki bölmədə də qeyd olunduğu kimi, statistik məlumatlarla bağlı məhdudiyyətlər buna imkan vermir.

Beləliklə, tədqiqat işində biznes tsiklləri üzrə ümumi meyillərin öyrənilməsi üçün tədqiqatçıların tez-tez müraciət etdiyi Hodrik - Preskot (HP) filterindən istifadə olunur. Qeyd edək ki, rüblük məlumatlardan istifadə zamanı ilk öncə hər bir sıra mövsümi təmizlənir, ondan sonra isə HP filterindən istifadə etməklə həmin sıra trend və tsiklik komponentə ayrılır. Bu tədqiqat işində hər bir göstərici üzrə adambaşına düşən illik məlumatlardan istifadə olunur və müvafiq olaraq həmin göstərici trend və tsiklik komponentlərə ayrılır.

Hesab edirik ki, bu mərhələdə bir sıra məsələlərin qeyd olunmasına ehtiyac yaranmışdır. Birinci, ev təsərrüfatlarının son istehlak xərcləri uzunmüddətli istehlak malları üzrə xərcləri də əhatə edir. Çox zaman həmin komponent son istehlak xərclərindən çıxılır və məcmu investisiya göstəricisinə əlavə edilir. İkinci, dövlətin son istehlak xərcləri ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, bu göstərici dövlət investisiyalarını və transfertlərini ehtiva etmir. Bütün bunlar son nəticədə bizim yekun mülahizələrimizə təsir edir və bu səbəbdən nəticə çıxararkən diqqətli olmaq lazımdır.

İkinci, metodologiya olaraq biz müştərək komponent analizindən istifadə edirik və tədqiq olunan ölkələr üzrə istifadə olunan göstəricilərin müştərək komponentini tapırıq. Bu məqsədlə biz göstəricilər üzrə artım templərini hesablayırıq və onları standartlaşdırırıq. Sonda biz qiymətləndirmələr nəticəsində əldə olunan həmin komponentlərin qlobal iqtisadi göstəricilərlə, əsas olaraq real neft qiymətləri və dünya ÜDM-i ilə müqayisələrini aparır və korrelyasiya əmsallarını hesablayırıq.

IV. Empirik qiymətləndirmə

Tədqiqat işində empirik qiymətləndirmələr əsasında əldə olunan nəticələr *ümumi iqtisadi təmayülləri əks etdirən faktlar və iqtisadi fluktuasiyaların mənbələri* alt başlıqlar üzrə təhlil olunur.

a. Biznes Tsikllər üzrə Faktlar

Neft ixrac edən ölkələr səviyyəsində biznes tsikllərini xarakterizə etmək üçün biz hər bir iqtisadi zaman sırası üzrə "ikinci momentləri" hesablayırıq. Müvafiq göstəricilər Cədvəl 1-4-də təqdim olunmuşdur.

Tədqiqat işində "mütləq volatillik" sıranın standart kənarlaşması, "nisbi volatillik" isə müvafiq sıranın volatilliyinin real ÜDM-in volatilliyinə nisbəti kimi hesablanır. Mütləq volatillik yalnız real ÜDM, nisbi volatillik isə digər göstəricilər üçün hesablanır. Əgər göstərici real ÜDM-lə müsbət korrelyasiyaya malikdirsə, onda o, "protsiklik", mənfi korrelyasiya nümayiş etdirdikdə "kontrtsiklik", əhəmiyyətli əlaqəyə malik olmadıqda isə "atsiklik" göstərici adlandırılır. Göstəricinin "tsiklikliyi" ilə yanaşı həm də onun "faza sürüşməsi" də qeyd olunur. "Tsiklikliyin" qiymətləndirilməsi məqsədi ilə 3 gecikmə və ya qabaqlama periodu nəzərə alınaraq, real ÜDM-lə ən böyük korrelyasiya hesablanır. "Faza sürüşməsinin" mənfi olması həmin sıranın tsikli qabaqlayan, müsbət olması isə əksinə, onun tsiklə nisbətdə gecikən dəyişən olmasını göstərir. Göstəricinin ətalətliliyi birinci tərtibdən AR(1) prosesinin əmsalı kimi hesablanır.

ÜDM. Tədqiqat işinə daxil edilən ölkələr arasında ÜDM volatillik göstəricisi üzrə bir-birindən əhəmiyyətli fərqlənir. Məsələn, ən aşağı volatillik Norveç və Əlcəzairdə qeydə alınmışdır. ÜDM-in inersiyasına nəzər yetirdikdə, onun ədəbiyyatda göstərilən dünya ölkələrinin orta göstəricisi ilə müqayisədə kifayət qədər yüksək olması aşkara çıxır. Qiymətləndirmələrə daxil edilən ölkələrdən Norveç, Rusiya və Venesuelada bu göstərici aşağıdır.

Sənaye istehsalı. Hesablamalar göstərir ki, ümumilikdə sənaye istehsalı real ÜDM qədər volatildir. Ən yüksək volatillik Nigeriyada qeydə alınmışdır. Digər tərəfdən, sənaye istehsalı Nigeriya və Oman istisna olmaqla ÜDM-lə yüksək korrelyasiya nümayiş etdirir. Həmin ölkələr üzrə neqativ korrelyasiya əmsalları iqtisadi intuisiya ilə üst-üstə düşmür. Səudiyyə Ərəbistanı istisna olmaqla digər ölkələrdə sənaye istehsalı daha ətalətlidir.

Özəl istehlak. Yeni formalaşan bazarlarda oxşar olaraq, özəl istehlak bütün ölkələr üçün ÜDM-dən daha volatildir. Nisbətən daha aşağı volatillik isə Norveç və Qazaxıstanda qeydə alınmışdır. Həmçinin, Qazaxıstanda müvafiq göstərici üzrə hesablanan ətalətlilik çox kiçikdir ki, bu da həmin göstəricinin ÜDM-lə intuisiyaya zidd korrelyasiya əmsalı ilə müşayiət olunur. Ən yüksək volatillik isə Nigeriyada mövcud olmuşdur. Qazaxıstanda olduğu kimi, Nigeriyada da ətalətlilik çox kiçikdir və bu göstərici ÜDM-lə mənfi korrelyasiya nümayiş etdirir. Əlcəzair, Anqola, Qazaxıstan və Nigeriya istisna olmaqla bütün ölkələrdə inersiya kifayət qədər əhəmiyyətli, korrelyasiya əmsalı isə müsbətdir. Səudiyyə Ərəbistanında özəl istehlak xərcləri tsikli qabaqlasa da, Küveytdə bu göstərici tsikldən geri qalır.

İnvestisiya. Ölkələr arasında ən aşağı volatillik BƏƏ-də, ən yuxarı volatillik isə Əlcəzair və Nigeriya üzrə hesablanmışdır. Ümumiyyətlə, investisiyanın nisbi volatillik göstəricisinə baxdıqda, əksər ölkələr üzrə onun inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq göstəricisindən belə aşağı olması faktı ortaya çıxır. Fikrimizcə, bu daha çox həmin ölkələrdə dövlət investisiyalarının payının yüksək və stabil olması ilə izah oluna bilər. Bəzi ölkələrdə investisiya nəzəriyyəyə zidd olaraq ÜDM-lə mənfi korrelyasiya nümayiş etdirir. Norveç və Qazaxıstanda investisiyanın ətalətliliyi ən yüksəkdir. Səudiyyə Ərəbistanında investisiya xərcəri tsikli qabaqlayır, Anqola, Küveyt və BƏƏ-də isə həmin xərclər tsiklə nisbətən gecikir.

Dövlət istehlak xərcləri. Norveç və Rusiyada dövlətin istehlak xərcləri ən aşağı volatilliyə malikdir ki, bu göstərici hətta inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq göstəricisindən belə kiçikdir. Əksinə, Nigeriya üzrə bu göstərici ekstrim qiymət hesab oluna bilər. Dövlət xərcləri Əlcəzair, Norveç və Omanda kontrtsiklik olmuşdur. Əlcəzair, Anqola, İran, Norveç və BƏƏ-də bu göstərici tsikli qabaqlayır, Nigeriya, Oman və Rusiyada isə tsikldən geri qalır.

İxrac. Əksər ölkələrdə ixracın nisbi volatilliyi müvafiq göstərici üzrə dünya üzrə orta səviyyədən və inkişaf etmiş ölkələrin eyni göstəricisindən aşağıdır. Ən yüksək volatillik Nigeriya və Səudiyyə Ərəbistanında, ən aşağı göstərici isə Rusiya və Venesueladadır. İran istisna olmaqla, digər ölkələr üçün ixracın inersiya əmsalı dünya və inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq orta göstəriciləri ilə oxşardır. Venesuela çıxılmaqla, digər ölkələr üzrə ixracın həcmi protsiklikdir və ÜDM-lə yüksək korrelyasiyaya malikdir.

İdxal. İran və Nigeriyada idxalın nisbi volatilliyi ən yüksək, Küveyt və BƏƏ-də isə ən aşağıdır. İran, Küveyt və Səudiyyə Ərəbistanı üzrə idxalın ətalətlilik göstəricisi ən yüksəkdir. Bütün ölkələr üzrə idxal protsiklikdir və dünya üzrə orta qiymətlə müqayisədə ÜDM-lə yüksək korrelyasiya nümayiş etdirir.

M1/M2. Anqola və İranda monetar aqreqatların nisbi volatilliyi ən yüksək, körfəz ölkələrində isə ən aşağıdır. Bu göstərici üzrə Anqola ən yüksək, İran isə ən aşağı ətalətlilik nümayiş etdirir. Əksər ölkələrdə monetar aqreqatlar ÜDM-lə güclü korrelyasiyaya malikdir, lakin tsiklik göstərici ölkələr üzrə homogen deyil. Əlcəzair, Anqola, Nigeriya və BƏƏ-də M1 pul aqreqatı tsikldən geri qalır, Küveyt, Norveç, Rusiya, Səudiyyə Ərəbistanı və Venesuelada M1 aqreqatı tsikli qabaqlayır. Bəzi ölkələrdə M2 aqreatının davranışı M1-dən əhəmiyyətli fərqlənir.

İQİ. M1 göstəricisinə oxşar olaraq İQİ Anqola üzrə ən yüksək, Küveyt və Norveç üzrə isə ən aşağı volatilliyə malikdir. İQİ üzrə volatillik MDB ölkələri arasında Rusiyada ən yüksək olmuşdur.

İnflyasiya. İQİ də olduğu kimi, inflyasiya Anqolada bütün tədqiq edilən ölkələr üzrə ən yüksək volatilliyə malikdir. İnflyasiyanın inersiyası o qədər də yüksək deyil, hətta bəzi ölkələrdə neqativ qiymət alır. Tsiklikliyin dinamikası da ölkələr üzrə aşkar bir tendensiya nümayiş etdirmir.

b. Fluktuasiyaların mənbələri

Neft ixrac edən ölkələrdə fluktuasiyaları öyrənən bir çox tədqiqat işləri onların mənbələrindən də bəhs edirlər. Bu məqalədə biz müştərək komponent analizindən istifadə etməklə həmin ölkələrdə biznes tsikllərin mənbələrini tədqiq edirik. 13 ölkənin hər biri üzrə 20 göstəricini əhatə edən panel məlumat bazasından istifadə etməklə 15 müştərək komponent hesablanır. Hesablamalar göstərir ki, həmin 15 komponent məlumatlardakı dəyişmənin 99%-ni izah edir. Məlumatlar üzrə müşahidə olunan variasiyanın böyük hissəsini izah edən birinci müştərək komponent dəyişənlərin dinamikasının yalnız 23%-ni, ilk dörd komponent isə birlikdə 57%-ni izah edir.

Biz həm də məlumatlardan əldə edilmiş müştərək komponentləri real neft qiymətləri və dünya ÜDM-i ilə də qarşılaşdırırıq (Qrafik 1-2). Bu məqsədlə real neft qiymətləri və dünya ÜDM-i ilə hər bir komponentin korrelyasiya əmsalı hesablanır. Aparılan qiymətləndirmələr göstərir ki, real neft qiymətləri ilk beş müştərək komponentə nisbətən yüksək korrelyasiyaya malikdir (3-cü komponent ən yüksək əmsala malikdir- 0.46). Real dünya ÜDM-i isə öz növbəsində ilk iki komponentlə yüksək korrelyasiya nümayiş etdirir (birinci komponent ən yüksək əmsala malikdir 0.67).

Əgər nəzərə alsaq ki, birinci müştərək komponent məlumatlardakı ən yüksək variasiyaya cavabdehdir, onda belə mülahizə yürütmək olar ki, neft ixrac edən ölkələrdə baş verən biznes tsikllərini izah etməyə ən böyük namizəd neft qiymətlərindən daha çox dünya ÜDM-i və ya tsiklidir. Lakin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, neft qiymətləri həm də dünya ÜDM-i ilə əhəmiyyətli korrelyasiya nümayiş etdirir. Bu səbəbdən yalnız korrelyasiya əmsallarına baxaraq neftlə zəngin ölkələrdə fluktuasiyaların birinci mənbəyi kimi neft qiymətlərini və ya dünya ÜDM-ni səbəb-nəticə əlaqələri kimi təqdim etmək düzgün olmaz. Bu istiqamətdə

düzgün qərar qəbul etmək üçün biz reqressiya qiymətləndirməsinə müraciət edəcəyik.

Beləliklə, müştərək komponentlərin təhlili nəticəsində əldə olunan ilk dörd komponenti real neft qiymətləri və real dünya ÜDM-i ilə reqressiya edirik. Qeyd etmək lazımdır ki, reqressiyaya daxil edilən bütün göstəricilər standart normal paylanmışdır. Reqressiya qiymətləndirməsi nəticəsində həmin dəyişənlərin statistik əhəmiyyəti yoxlanılır. Tənzimləyən ilk öncə real neft qiymətləri daxil edilir, sonra isə kontrol dəyişən kimi real dünya ÜDM-i əlavə olunur və həmçinin, qiymətləndirilən tənzimləyənlərin adekvatlığı müxtəlif testlər (serial korrelyasiya, heteroskedastiklik və.s.) vasitəsi ilə yoxlanılır (Cədvəl 5). Nəticələri təhlil edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, müştərək komponentlərin təhlili zamanı həmin komponentlərin müsbət və ya mənfi işarəli olması identifikasiya olunmur. Bu səbəddən müşahidə olunan komponentlərin reqressiya əmsallarının işarəsi önəm daşımır və biz yalnız mütləq qiymətə baxırıq.

Reqressiya qiymətləndirməsi onu göstərir ki, statistik məlumatlardakı dəyişmələrin böyük bir hissəsinə cavabdeh olan birinci və ikinci müştərək komponentlər real dünya ÜDM-i tərəfindən statistik əhəmiyyətli olsa da, real neft qiymətləri tərəfindən statistik əhəmiyyətli deyildir. Üçüncü və dördüncü komponentin izah olunmasında isə real neft qiymətləri statistik əhəmiyyət kəsb edir, lakin, real dünya ÜDM-i statistik əhəmiyyətli izahedici gücə malik deyil.

Maraqlıdır ki, neft ixrac edən ölkələrdə baş verən biznes tsikllərdən bəhs etdiyimiz zaman ticarət şəraiti şokları (neft qiymət şokları) çox vaxt fluktuasiyaların əsas mənbəyi kimi təqdim olunur. Lakin, yuxarıda apardığımız təhlillərdən də aydın olur ki, neftlə zəngin ölkələrdə biznes tsiklləri üçün vahid mənbə göstərmək və ya fluktuasiyaları vahid bir amilə bağlamaq (yalnız bir amillə əlaqələndirmək) çətinidir. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, tədqiq olunan ölkələrdə real dünya ÜDM-i orada baş verən iqtisadi fluktuasiyaların mənbəyi kimi çıxış etməyə real neft qiymətlərindən daha güclü namizəddir. Bunu nəzərə alaraq, mülahizə etmək olar ki, neftlə zəngin ölkələrdə müşahidə olunan fluktuasiyaların dünya biznes tsiklləri ilə sinxronluq göstərməsi mümkündür.

Beləliklə, neft biznes tsikli mövcuddurmu? Bütün yuxarıdakı mülahizələri nəzərə alsaq, onda cavabımız mənfiyə daha çox yaxındır. Əslində, neft ölkələri üzrə ədəbiyyatı təhlil etdikdə, burada vahid bir konsensusun mövcud olmadığını görürük. Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, neftlə zəngin ölkələrdə biznes tsikllərin mənbəyi kifayət qədər müxtəlif ola bilər (Rafiq (2011), Mehrara və Oskoui

(2007), Korhonen və Mehrotra (2009)). İqtisadi fəaliyyətin təşkil olunması forması və institutların keyfiyyəti bu ölkələrdə fluktuasiyaların hamarlaşdırması üçün ən real addımlardır (Arezki, et al (2011)).

V. Nəticə

Cari tədqiqat işində biz neft ixrac edən ölkələrdə biznes tsikllərini tədqiq etdik. İllik məlumatlardan istifadə etməklə həmin ölkə iqtisadiyyatında baş verən biznes tsiklləri üzrə ümumi iqtisadi tendensiyalar faktlar şəklində icmallaşdırıldı. Qiymətləndirmələr göstərdi ki, bu ölkələrdə baş verən iqtisadi fluktuasiyalar inkişaf etmiş ölkələrdən əhəmiyyətli fərqlənir. Həmin iqtisadiyyatlarda, xüsusilə yeni formalaşan bazarlarda, daha yüksək volatillik müşahidə olunur. Onlar həm də öz aralarında da böyük fərqlilik nümayiş etdirirlər. Belə ki, geniş yayılmış qənaətin əksinə olaraq, həmin ölkələrdə kifayət qədər yüksək oxşar dinamikadan danışmaq və ya ortaq biznes tsikllərdən bəhs etmək çətindir.

Bununla yanaşı, biz həm də neftlə zəngin ölkələrdə fluktuasiyaların mümkün mənbələri ilə bağlı təhlillər aparırıq. Qiymətləndirmələr göstərir ki, bu ölkələrdə fluktuasiyaları vahid bir amillə əlaqələndirmək və ya izah etmək çətindir. Xüsusilə, neft qiyməti şokları iqtisadi göstəricilərin variasiyasının böyük hissəsini izah etmir. Belə iqtisadiyyata malik ölkələrdə dünya ÜDM-i ilə yüksək korrelasiya mövcuddur ki, bu da onların dünya biznes tsikllərindən əhəmiyyətli təsirlənməsini göstərir.

Ədəbiyyat

- Altug, S. G. and Bildirici, M., 2010, Business Cycles around the Globe: A Regime-switching Approach, CEPR Discussion papers, 7968
- Arezki, R. Hamilton, K. and Kazimov, K., 2011, Resource Windfalls, Macroeconomic Stability and Growth: The Role of Political Institutions, IMF WP 11/142
- Backus, D. K., Kehoe, P. J., and Kydland, F., 1995, International business cycles: Theory and evidence. In: Cooley, T.F. (Ed.), *Frontiers of Business Cycle Research*, Princeton University Press, Ch. 11, pp. 331-356
- Baxter, M., 1991, Business Cycles, Stylized Facts, and the Exchange Rate Regime: Evidence from the United States, *Journal of International Money and Finance*, 10 (1), pp. 71-88
- Benczur, P. and Ratfai, A., 2009, Business Cycles around the Globe, Manuscript
- Benczur, P. and Ratfai, A., 2005, Economic Fluctuations in Central and Eastern Europe - the Facts, MNB working papers, 2005/2
- Huseynov, S. and Ahmadov, V., 2013, Oil Windfalls, Fiscal Policy and Money Market Disequilibrium, William Davidson Institute WP, 1051

Korhonen, I. and Mehrotra, A., 2009, Real Exchange Rate, Output and Oil: Case of Four Large Energy Producers, BOFIT Discussion papers 2009/6

Kose, M. A, Otrok, C. and Whiteman, C. H, 2003, International Business Cycles: World, Region and Country Specific Factors, American Economic Review, 93 (4), pp. 1216-1239

Kydland, F., E. and Prescott, E., C., 1990, Business Cycles: Real Facts and a Monetary Myth, Quarterly Review, 14 (2), pp. 3-18

Lumsdaine, R. L. and Prasad, E. S., 2003, Identifying the Common Component in International Economic Fluctuations, Economic Journal, 113 (484), pp. 101-27

Mehrara, M. and Mohegheh, M., 2011, Macroeconomic Dynamics in the Oil Exporting Countries: A Panel VAR study, International Journal of Business and Social Science, 2 (21)

Mehrara, M. and Oskoui, K. N., 2007, The Sources of Macroeconomic fluctuations in Oil Exporting Countries: A Comparative Study, Economic Modeling, 27, pp. 365-379

Rafiq, M. S., 2011, Sources of Economic Fluctuations in Oil Exporting Economies: Implications for Choice of Exchange Rate Regimes, International Journal of Finance and Economics, 16, pp. 70-91.

Cədvəl 1. Real Dəyişənlər

	Əlcəzair	Anqola	İran	Qazaxıstan	Küveyt
ÜDM					
Mütləq volatillik	1.80	7.50	2.40	5.00	6.70
Ətalətlilik	0.71	0.77	0.67	0.72	0.72
Sənaye istehsalı					
Nisbi volatillik	0.96	1.21	1.56	1.26	1.30
Ətalətlilik	0.55	0.81	0.61	0.70	0.54
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.78/0	0.95/0	0.94/0	0.97/0	0.83/0
Özəl istehsal					
Nisbi volatillik	2.99	3.62	3.86	1.02	1.52
Ətalətlilik	0.42	0.51	0.91	0.07	0.53
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.30/+3	-0.82/-2	0.76/0	-0.43/-2	0.75/+1
İnvestisiya					
Nisbi volatillik	6.02	3.29	2.02	3.21	2.75
Ətalətlilik	0.69	0.46	0.27	0.61	0.46
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.50/-3	0.76/+1	-0.76/+3	0.89/0	0.57/+1
Hökumət istehlakı					
Nisbi volatillik	0.80	4.36	4.88	1.93	1.16
Ətalətlilik	0.72	-0.29	0.46	0.42	0.68
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.28/-3	0.45/-3	0.52/-2	0.79/0	0.84/0
İxrac					
Nisbi volatillik	3.01	1.41	1.82	2.08	1.25
Ətalətlilik	0.23	0.53	-0.09	0.48	0.41
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.51/0	0.86/0	0.50/0	0.78/0	0.78/0
İdxal					
Nisbi volatillik	3.32	1.66	4.84	2.31	1.49
Ətalətlilik	0.10	0.43	0.77	0.34	0.61
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.64/-1	0.76/+1	0.84/0	0.71/0	0.81/0

Qeydlər: 'Mütləq volatillik' dəyişənin standard kənarlaşmasını ifadə edir. 'Nisbi volatillik' dəyişənin standard kənarlaşmasının ÜDM-in standard kənarlaşmasına olan nisbətidir. 'Tsiklik' dəyişənin ÜDM-lə mütləq qiymət olaraq ən yüksək korrelyasiyasıdır. 'Faza sürüşməsinin' mənfi qiyməti həmin göstəricinin

Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat – N1, 2014

tsikli qabaqladığını, müsbət qiymət isə həmin dəyişənin tsiklə nisbətə gecikdiyini göstərir. 'Ətalətlilik' dəyişənin AR(1) əmsalını göstərir.

Cədvəl 2. Real Dəyişənlər

	Nigeriya	Norveç	Oman	Rusiya	Səudiyyə Ərəbistanı	BƏƏ	Venesuela
ÜDM							
Mütləq volatillik	2.50	1.80	5.30	5.40	2.80	6.90	6.90
Ətalətlilik	0.63	0.56	0.67	0.56	0.63	0.74	0.58
Sənaye istehsalı							
Nisbi volatillik	2.25	1.41	0.99	1.15	1.38	0.92	0.94
Ətalətlilik	0.59	0.54	0.61	0.54	0.33	0.61	0.47
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.69/+3	0.73/0	-0.73/-3	0.92/0	0.82/0	0.94/0	0.97/0
Özəl istehsal							
Nisbi volatillik	28.95	1.08	1.71	1.58	2.91	1.64	1.20
Ətalətlilik	0.30	0.66	0.69	0.52	0.55	0.66	0.67
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.25/-3	0.65/0	0.85/0	0.83/0	0.68/-3	0.72/0	0.94/0
İnvestisiya							
Nisbi volatillik	8.02	5.04	3.49	2.44	2.80	1.01	3.51
Ətalətlilik	0.21	0.63	0.40	0.49	0.52	0.26	0.46
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.54/0	0.75/0	-0.40/+3	0.96/0	0.56/-1	0.55/+1	0.85/0
Hökumət istehlakı							
Nisbi volatillik	19.98	0.55	0.93	0.36	2.33	1.2	1.28
Ətalətlilik	0.21	0.54	0.46	0.61	0.33	0.61	0.15
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.39/+1	-0.41/-1	-0.55/+2	0.70/+1	0.44/0	0.84/-2	0.64/0
İxrac							
Nisbi volatillik	4.98	1.91	1.99	1.01	4.80	1.14	0.89
Ətalətlilik	0.52	0.52	0.51	0.44	0.60	0.61	0.15
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.65/+1	0.64/+1	0.80/+1	0.77/-1	0.31/0	0.89/0	-0.52/+2
İdxal							
Nisbi volatillik	4.26	3.22	1.85	3.23	3.48	1.54	3.13
Ətalətlilik	0.16	0.46	0.32	0.53	0.60	0.54	0.50
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.39/-2	0.77/0	0.61/0	0.88/0	0.52/0	0.73/+1	0.94/0

Cədvəl 3. Nominal Dəyişənlər

	Əlcəzair	Anqola	Iran	Qazaxıstan	Küveyt
M1					
Nisbi volatillik	4.08	7.81	8.87	3.04	1.50
Ətalətlilik	0.48	0.04	1.03	0.27	0.62
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.73/+2	-0.33/+2	0.61/0	0.56/0	0.85/-1
M2					
Nisbi volatillik	3.52	8.24	9.52	3.47	0.99
Ətalətlilik	0.40	0.04	0.62	0.47	0.75
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.69/-2	-0.36/-1	0.58/-1	0.72/0	0.74/+2
İQİ					
Nisbi volatillik	1.92	9.14	1.73	1.19	0.35
Ətalətlilik	0.21	0.21	0.27	0.19	0.71
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.39/0	-0.57/+1	-0.67/-1	-0.64/-1	0.78/+3
İnflyasiya					
Nisbi volatillik	2.30	93.91	2.61	5.46	0.29
Ətalətlilik	-0.02	0.25	0.11	0.32	0.07
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.39/-1	0.48/+3	0.38/-2	0.64/0	0.36/+2

Cədvəl 4. Nominal Dəyişənlər

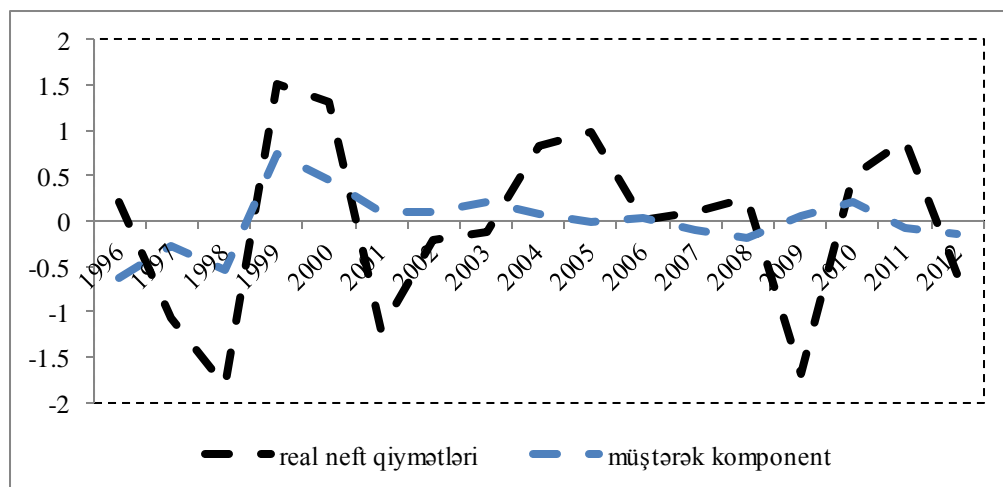
	Nigeria	Norveç	Oman	Rusiya	Səudiyyə Ərəbistanı	BƏƏ	Venesuela
M1							
Nisbi volatillik	5.35	3.79	2.37	2.17	1.83	1.50	3.38
Ətalətilik	0.44	0.60	0.42	0.55	0.72	0.67	0.34
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.39/+3	-0.82/-3	0.63/0	0.73/-1	0.59/-1	0.81/+1	0.75/-1
M2							
Nisbi volatillik	5.19	2.40	2.11	1.75	1.90	1.22	2.17
Ətalətilik	0.64	0.63	0.71	0.78	0.73	0.76	0.51
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	0.50/+3	-0.75/-3	0.79/0	0.81/-1	0.63/-1	0.83/+2	0.85/-1
İQi							
Nisbi volatillik	1.63	0.45	0.60	2.19	1.08	0.70	1.78
Ətalətilik	0.30	0.40	0.78	0.52	0.85	0.82	0.22
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.72/+3	-0.61/-1	0.64/+1	-0.60/+2	0.65/0	-0.89/-2	0.50/+3
İnflyasiya							
Nisbi volatillik	4.48	0.49	0.42	5.86	0.72	0.37	1.61
Ətalətilik	0.20	-0.22	0.31	-0.08	0.28	0.18	-0.06
Tsikliklik/Faza sürüşməsi	-0.73/+3	-0.49/-2	-0.58/+3	0.34/-1	0.64/-3	0.54/0	-0.58/+1

Cədvəl 5. Regressiya qiymətləndirməsi

	komponent1	komponent2	komponent3	komponent4
<i>komponent1(-1)</i>	0.75***	-	-	-
<i>komponent2(-1)</i>	-	0.56***	-	-
<i>komponent3(-1)</i>	-	-	-	-
<i>komponent4(-1)</i>	-	-	-	0.60***
<i>real neft qiymətləri</i>	-0.06	0.07	-0.22***	0.22***
<i>real dünya ÜDM-i</i>	-0.28***	0.11*	0.10	-0.09
	$R^2 = 0.84$	$R^2 = 0.75$	$R^2 = 0.33$	$R^2 = 0.48$

Qeyd: *** işarəsi müvafiq əmsalın 1%, ** işarəsi 5%, * işarəsi isə onun 10%-də statistik əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Müxtəlif testlər göstərir ki, heç bir tənlikdə serial korrelasiya və heteroskedastiklik mövcud deyil.

Qrafik 1. Real neft qiyməti and üçüncü müştərək komponent

Qrafik 2. Real dünya ÜDM-i və ikinci müştərək component

